

KRIT-MIKEN JAMIYATINING YUNON TARIXIDA TUTGAN O'RNI
ISROILOV MUTALIF YAKUBJANOVICH

Turdibekova Malohat Orifjon qizi

Tarix yo'nalishi I-bosqich (65-25) talabasi

Annotatsiya: *Mazkur maqolada Krit-Miken jamiyatining qadimgi Yunon tarixida tutgan muhim o'rni tahlil qilinadi. Unda miloddan avvalgi III–II ming yilliklarda Egey dengizi havzasida shakllangan Krit (Minoy) va Miken madaniyatlarining ijtimoiy-siyosiy tuzumi, xo'jalik hayoti, diniy e'tiqodlari hamda madaniy yutuqlari yoritiladi. Shuningdek, Krit-Miken jamiyatining keyingi antik Yunon sivilizatsiyasiga ko'rsatgan ta'siri, davlat boshqaruvi, harbiy ishlar, savdo-sotiq va yozuv tizimlarining rivojlanishidagi ahamiyati ochib beriladi. Tadqiqot natijalari ushbu jamiyatlar Yunon sivilizatsiyasining shakllanishida poydevor vazifasini bajarganini ko'rsatadi.*

Kalit sozlar: *Krit-Miken jamiyati, Minoy madaniyati, Miken sivilizatsiyasi, Qadimgi Yunoniston, Egey sivilizatsiyasi, saroy xo'jaligi, yozuv tizimlari, antik madaniyat, tarixiy meros.*

Abstract: *This article analyzes the important role of the Cretan-Mycenaean society in ancient Greek history. It covers the socio-political system, economic life, religious beliefs and cultural achievements of the Cretan (Minoan) and Mycenaean cultures that formed in the Aegean Sea basin in the 3rd–2nd millennium BC. It also reveals the influence of the Cretan-Mycenaean society on the subsequent ancient Greek civilization, its importance in the development of state administration, military affairs, trade and writing systems. The results of the study show that these societies played a fundamental role in the formation of Greek civilization.*

Keywords: *Cretan-Mycenaean society, Minoan culture, Mycenaean civilization, Ancient Greece, Aegean civilization, palace economy, writing systems, ancient culture, historical heritage.*

Minos podshohining oroli. Qadimgi yunon mifologiyasi bo'yicha Krit oroli, Zevsning o'g'illaridan biri bo'lgan Minosni tarbiyalagan joyi sifatida tasvirlanadi. Krit oroli uzunligi 250 km, kengligi esa 12 dan 60 km gacha bo'lib, o'zining shakli bilan kemaga o'xshashdir. G'arbda, oroldagi ikki eng baland Ida va Dikta tog'lari, birinchisi 2456 m, ikkinchisi esa 2148 m yaqqol ko'zga tashlanib turadi. Kritning g'arbida esa, tog'lar orasidan daryolar o'tib, qattiq va chuqur daralar shakllanadi, bu yer Yevropaning eng yovvoyi joylaridan biridir. Orolning markazida esa Messara tekisligi cho'zilgan, u yerda qadimda ham, hozirgi kunda ham Kritning asosiy shaharlari joylashgan. Antik davrda, Kritning o'rmonlari va iqlimi boshqa joylardan ko'ra yaxshi o'rganilgan edi, bu joyni qadimgi botanika mutaxassislari o'rganishgan. Antik davrga kelib, Kritdagi o'rmonlar insonlar va echkilar tomonidan tomonidan yo'q qilindi. Krit, Yevropa, Osiyo va Afrika o'rtasida joylashgan

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'UYALAR

bo'lib, qadimdan qit'alar va orollar o'rtasidagi madaniy aloqalar uchun muhim o'rta yo'l bo'lib xizmat qilgan. Ammo, tabiiy sharoitlar har doim ham Krit uchun yaxshi bo'lmagan: orol aholisi uchun eng ko'p zarar keltirgan narsa yer silkinishlari bo'lgan, bu silkinishlar qirg'oqni o'zgartirib, shaharlarni yutib yuborgan. Ba'zan, bu muammolar, yuksak tog'laridan odamlarga qarab turgan, zohidlar bo'lgan Xudolar tomonidan ularning farovonligini ko'rishning katta zavqlari uchun "Xudolarning hasadligi" haqidagi afsonani yaratgan bo'lishi mumkin.

Krit, Neolit davridan boshlab (VII ming yillik miloddan avval) aholi tomonidan yashagan. O'sha paytda yaratilgan ajoyib madaniyat Bronza davriga to'g'ri keladi, u esa to'rt davrga bo'linadi — saroygacha, eski saroy davri, yangi saroy davri va saroydan keyingi davr.

I. Saroygacha bo'lgan davr (miloddan avvalgi 2600–2000-yillar)-orol, neolit davrining qadimiy qabilalari yashagan joy bo'lib, miloddan avvalgi III ming yillikning o'rtalarida bu yerga bronzaga ishlov berish texnikasini bilgan yangi qabilalar ko'chib keladi. Ular bronzadan mehnat qurollari, qurol-aslahalar va zeb-ziynat buyumlarini yasaganlar. Shu davrdan boshlab, orol iqtisodiyotining asosi dehqonchilik bo'ladi. Aholi arpa, uzum va zaytun — "O'rta Yer dengizining uchligi" deb ataluvchi ekinlarni yetishtirgan.

Oziq-ovqat mahsulotlarining ortiqchaligi natijasida bevosita dehqonchilik bilan shug'ullanmaydigan aholining alohida bir qatlami — hunarmandlar, kulollar, zargarlik ustalari, tosh o'ymakorlar paydo bo'ladi. Ular qabilaviy zodagonlarning ehtiyojlari va didiga mos keladigan nafis buyumlar yaratganlar.

Saroygacha bo'lgan davrda Krit orolida ikki xil belgilar tizimi paydo bo'ladi — muhrlardagi ramziy belgilar va sopol buyumlardagi grafemalar. Ular yozuvning ilk bosqichlari, ya'ni kelajakdagi saroy sivilizatsiyasi yozuvining ildizlari hisoblanadi. Ammo bu belgilar bilan Kritning keyingi piktografik yozuvi o'rtasida to'rt asrlik uzilish mavjud, shuning uchun ular o'rtasida bevosita davomiylik mavjudligi aniqlanmagan.

II. Qadimgi saroy davri (miloddan avvalgi 2000–1700-yillar)

Avvalgi taraqqiyotning mantiqiy natijasi sifatida, orolda bir necha qirolliklar shakllanadi. Ularning siyosiy va diniy markazlari saroylar bo'lgan. Uchta saroy orolning markaziy qismida joylashgan — Knoss, Fest va Maliya, yana biri esa sharqiy qirg'oqda — Zakrosda joylashgan.

Eng yaxshi saqlanib qolgan saroy — Festdagi qadimiy saroy bo'lib, u turli darajalarda joylashgan ko'plab xonalardan tashkil topgan va markaziy hovli atrofida joylashgan edi. Yo'llar har bir saroyga alohida olib borishi, yagona markaziy hokimiyatdan ko'ra, Kritda bir nechta mustaqil kichik davlatlar mavjud bo'lganini ko'rsatadi.

Bu davrda ilgari paydo bo'lgan "Kamares uslubidagi keramika" san'ati mislsiz darajada yuksaladi. Uning bezaklari yorqin ranglari va uyg'un naqshlari bilan ajralib turib, ustalarning nozik badiiy didini ko'rsatadi. Geometrik shakllar, palma bargi shaklidagi naqshlar, spiral chiziqlar va kesishuvchi tasmalarning bir-biriga silliq o'tishi ularni go'yo mo'jizaviy raqsda birlashtirgandek taassurot uyg'otadi.

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G‘OYALAR

Ba’zi idishlar uy-ro‘zg‘or uchun emas, balki diniy marosimlarda ishlatish uchun mo‘ljallangan. Masalan, baland “qurbongoh stoli”da xudo ayolining tasviri bo‘lib, u atrofidagi ayollar — ehtimol, ibodatxona raqqosalari bilan o‘ralgan. Ularning ko‘tarilgan qo‘llarida shafran gullari — Sharq va Egey dinlarida muqaddas o‘simlik. Shuningdek, hayvon boshi shaklidagi yoki buqa tasvirlari tushirilgan “ritonlar” (marosim idishlari) ham topilgan, ular aniq diniy qurbongohlarga tegishli bo‘lgan.

Qadimgi saroylar aholisi yozuv bilan tanish bo‘lganidan muhrlardagi piktografik belgilar va Festdan topilgan ozgina loy taxtachalar guruhi dalolat beradi. Bu taxtachalarda ramzlar bilan bir qatorda ilk bor ayrim bo‘g‘in belgilar ham uchraydi. Festda topilgan 15 sm diametrli noyob disk esa alohida o‘rin tutadi: uning har ikki tomonida markazga yo‘nalgan spiral shaklida noma’lum ieroglif yozuvi bilan bosilgan belgilar joylashgan. Disk yozuvini o‘qishga qaratilgan ko‘plab urinishlar hozirgacha hech qanday natija bermagan. Ehtimol, bu diniy matn, balki biror xudoga bag‘ishlangan madhiya bo‘lishi mumkin.

Kritliklar o‘sha davrda Misr bilan aloqada bo‘lganliklarini hisobga olsak, ular papirusdan foydalangan, deb taxmin qilish mantiqan to‘g‘ri. Ammo hozirgacha faqat loy taxtachalarga yozilgan matnlar saqlanib qolgan. Bu yozuvlar “A chiziqli yozuvi ” deb atalib, undan oldingi piktografik yozuvning o‘rnini egallagan. Matnlar saroylar va villalar arxivlarida (Knoss, Fest, Zakros, Arxanes, Tiliss, Malliya) topilgan. Piktografiya esa hanuzgacha diniy mazmundagi matnlarda ishlatilgan. Taxminan mil. avv. 1450-yillarda Kritdagi barcha saroylar vayron bo‘ladi. Ehtimol, bu vayronagarchilik va aholi sonining keskin kamayishi tabiiy ofatlar bilan bog‘liq bo‘lgan. Orol deyarli bo‘shab qoladi. Keyinchalik yangi aholi paydo bo‘lgach, faqat Knoss saroyi qayta tiklanadi. Bu yerda axeylar sulolasi o‘rnashadi, bu hol saroy arxivlarida topilgan juda qadimgi yunon tilidagi (chiziqli yozuv B) matnlar va keramika hamda haykaltaroshlikdagi butunlay yangi uslub orqali tasdiqlanadi.

Yangi saroylar davridagi nozik Krit sivilizatsiyasi yakkalanib qolmagan edi. U Misr bilan juda yaqin aloqada bo‘lgan; misrliklar kritliklarni “keftiular”, Xanaan (Falastin) aholisi esa “kaftorlar” deb atagan. Kamares uslubidagi sopol idishlar parchalari Misrning turli hududlaridan — Abidos va Memfisdan topilgan. XVIII sulola fir‘avnlari qabr devorlarida kritliklarning tasvirlari, Tel-Amarna shahrida esa kechki saroylar davriga oid keramika topilgan.

Eng hayratlanarli topilmalar esa Misrni giksos deb atalgan osiyolik qabila lar bosib olgan davrga oid Abidosda kashf etilgan. Bu yerda saroy devorlari freskalar bilan bezatilgan bo‘lib, ularning uslubi Knossdagi rasmlardan deyarli farq qilmaydi. Shuningdek, kritliklar haqida misrliklarning tosh yozuvlari va papiruslarida ko‘plab ma’lumotlar uchraydi. Mari (Mesopotamiya) shahridan topilgan loy taxtachalarda ham krit ustalarining ishlari haqida ma’lumotlar berilgan. Aksincha, Krit orolida diorit toshidan yasalgan haykalcha, giksoslar davridagi fir‘avn ismi bitilgan idish qopqog‘i, shuningdek Tutmos III nomi yozilgan idish topilgan. Kritliklar Misr bilan tinch savdogarlar va mohir hunarmandlar sifatida aloqa o‘rnatgan bo‘lsalar, Egey dengizi orollari va Bolqon yarim oroli aholisi bilan bosqinchilar

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G‘OYALAR

sifatida munosabatda bo‘lganlar. Afsonalarga ko‘ra, orolliklar va Afina aholisi podsho Minosga o‘lpon to‘lab turganlar.

Afinaliklarning bu o‘lpondan ozod bo‘lishi afsonalarda qahramon Tesey nomi bilan bog‘langan. Arxeologik topilmalar ham kritiklarning Melos, Fera, Shimoliy Sporad orollari va Rodosdagi mavjudligini tasdiqlaydi. Biroq bizda hozircha Minosga nisbat berilgan Krit imperiyasi qanday faoliyat ko‘rsatgani, Kritdan tashqarida harbiy garnizonlar yoki koloniyalar bo‘lgan-bo‘lmaganligi haqida aniq ma’lumotlar yo‘q.

Ehtimol, bu savollarga “A chiziqli yozuvi ” to‘liq dekodlanganidan keyingina javob topish mumkin bo‘ladi.

IV.Saroylardan keyingi davr (mil. avv. 1450–1100-yillar). Bu davrda hayot asta-sekin me’yorga qaytadi. Kritni egallab olgan mikenaliklar o‘zlarining podsholik qarorgohlarini quradilar; ularning kam sonli qoldiqlari podsholik villalari (Agia-Triada) va podsholik uylari (Tyliossos) xarobalari ustida topilgan. “Iliada”da Knoss shohi Idomeney haqida so‘z yuritiladi — u 80 ta kemadan iborat flot boshida Troya devorlari tomon yo‘l olgan. Shu tavsifga mos saroy topilmagan bo‘lsa-da, butun orol bo‘ylab mikenalik aholi manzillari topilgan bo‘lib, ular antik davrda shaharlarga aylangan.

Kritdagi mikena me’morchiligi oddiy megaron (o‘rtasida o‘choq bo‘lgan to‘g‘ri burchakli markaziy xona) bilan ajralib turadi — u minoyliklarning murakkab inshootlarini almashtirgan.

Oroldagi hayotdagi o‘zgarishlardan biri — ko‘p miqdordagi qurollar topilishi. Dubulg‘alar orasida ayniqsa bronza dubulg‘asi, materikdagi kabi yonoq qopqog‘i bo‘lgan turi, hamda yovvoyi cho‘chqa tishlaridan qilingan boshqa dubulg‘a e’tiborga loyiq. Bronza xanjar va qilichlarning tutqichlari barg shaklidagi spiral naqshlar bilan bezatilgan. Qurolga bo‘lgan muhabbat — Kritni bosib olgan xalqlarning asosiy belgisi hisoblanadi.

Keramika san’atida esa minoyliklarning nafislik va san’atkorlik izlari butunlay yo‘qoladi. Bezaklar endi bir xil naqshlarning zerikarli takrorlanishidan iborat. Freskalar ham o‘zining ilgari bo‘lgan jonlilik va o‘ziga xosligini yo‘qotadi. Faqat dafn marosimlari o‘z holicha qoladi. Marhumlar uzun yo‘lakli g‘orlarga dafn qilinadi, ammo tiriklar endi o‘tganlarga nisbatan kamroq ehtirom ko‘rsatadilar: marosim bezaklari endi asosan rangli shisha massadan tayyorlanadi.

Aynan shu davrda Kritga doriylar ko‘chishi to‘lqini ta’sir ko‘rsatgan. Shu sababli keyinchalik Gomer Krit aholisi orasida “jingalak sochli doriylar”ni tilga oladi. Doriylar izlari sifatida jasadni yoqish odati, temir qurollar, fibulalar (kiyim bog‘ichlari) va keramika bezaklaridagi geometrik naqshlar qayd etilgan.

Bu davrda Kritda yana bir muhim voqea sodir bo‘ladi: aholining bir qismi sharqqa ko‘chib ketadi. Injilda aytilishicha, Isroil va Yahudo qabilalari yashagan sohil bo‘ylarida paydo bo‘lgan filistiylar tili va madaniyati bilan Kritdan chiqqan xalq edi. Ular bilan uzoq va qonli urushlar olib borilgan (ularning qahramonlari Samson va kelajakda shoh bo‘lgan Dovud bo‘lgan). Injil filistiylarning vatani sifatida Krit (Kaftor)ni ko‘rsatadi. Bu ma’lumot Gomerda ham tasdiqlanadi — u Krit aholisi orasida pelasglarni tilga olgan, ularning nomi

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G‘OYALAR

misrlik matnlarda PLST shaklida uchraydi. Ana shu xalq keyinchalik Xanaan sohiliga “Falastin” nomini bergan. Ehtimol, pelasgilar Kritdan yangi bosqinchilar — axeylar tomonidan siqib chiqarilgan.

Xulosa. Qadimgi Yunonistonning eng ilk taraqqiyot bosqichlarini o‘rganuvchi ushbu mavzu Egey dunyosining shakllanishi, Krit-Miken madaniyati, yunonlarning eng qadimgi etnik qatlamlari hamda ularning ibtidoiy jamiyatdan ilk davlat shakllarigacha bo‘lgan taraqqiyot jarayonini yoritadi. Yunonistonning tabiiy-geografik sharoitlari — ko‘plab orollar, notekis qirg‘oq chizig‘i, tog‘li hududlar va resurslarning nisbatan kamligi — bu mintaqada yarim yakkalanib yashagan mayda jamoalarning shakllanishiga sabab bo‘ldi. Dengiz yo‘llarining qulayligi esa qadimgi yunonlarning dastlabki davrlardan oq tashqi dunyo bilan aloqa o‘rnatishida hal qiluvchi omil bo‘ldi. Aholi tarixi esa bir necha qatlamdan iborat bo‘lib, pelasgilar, kariylar kabi mahalliy qabilalar va keyinchalik axeylar, doriylar, ioniyalar kabi hind-yevropa kelib chiqishiga mansub qabilalar bilan boyidi. Bu etnik qatlamlarning o‘zaro aralashuvi Yunonistonning ilk etnik-madaniy negizini shakllantirdi.

Egey hududining bronza davridagi eng yuksak yodgorligi bo‘lgan Krit-Miken sivilizatsiyasi esa Sharqiy O‘rta yer dengizi hududidagi eng rivojlangan davlat shakllaridan biri sifatida qad ko‘tardi. Kritdagi saroylar (Knoss, Fest, Malliya, Zakros) diniy-hokimiyat markazlari bo‘lib, rivojlangan irrigatsiya tizimlari, omborxonalari, ustaxonalari, yozuv tizimlari (A va B chiziqli yozuvlar) bilan ajralib turgan. Minoy madaniyati san‘at, me‘morchilik, kulolchilik va diniy marosimlarning murakkabligi bilan Egey mintaqasida o‘ziga xos sivilizatsion markaz bo‘ldi.

Saroylar inqirozidan so‘ng mikenaliklar Kritga kirib kelib, minoy an‘analarini davom ettirdilar, biroq asta-sekin militaristik va qo‘polroq uslub ustunlik qila boshladi. Aynan ushbu davrda yunonlarning keyingi mafkurasi va mifologik tizimiga asos bo‘lgan diniy qarashlar shakllandi. Bu bosqich keyinchalik polislar davriga zamin yaratdi.

Shunday qilib, mavzuda ko‘rib o‘tilgan geografik sharoit, etnik tarkib, iqtisodiy faoliyat, diniy qarashlar va davlatlilikning dastlabki shakllari qadimgi yunon jamiyatining kelgusidagi ulkan taraqqiyotini belgilab bergan muhim omillar sifatida namoyon bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Исроилов, М. Я. (2019). Образование и его развитие в Узбекистане. Academy, (5 (44)), 48-49.
2. Исроилов, М. Я. (2015). Влияние использования Интернет-ресурсов на повышение эффективности обучения истории. Наука, техника и образование, (5 (11)), 147-148.
3. Исроилов, М. (2024). УЧИНЧИ РЕНЕССАНС: ТАРИХИЙ ПОЙДЕВОР ВА ИСТИҚБОЛ. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 4(26), 419-423.

TANQIDIY NAZAR, TAHLILY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'OYALAR

4. Валиев, Ю. Я., Исроилов, М. А., Бобоев, Х. Э., Сафиев, Х., Бахретдинов, Р. М., & Сафиев, А. Х. (2013). Исследование процесса извлечения водорастворимых солей из отработанных катодных и бортовых блоков электролизёров производства алюминия. Изв. АН РТ. Отд. физ-мат., хим., геол. и техн, (2013), 101-105.

